

Dr. sc. Ante Matan
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti
Hrvatska

UDC:821.124:811.124'373

LESIK U FRONTINOVU *DE AQUAEDUCTU URBIS ROMAE*

Apstrakt: Iako se Frontinov leksik dosad obrađivao u okviru tako zvanih specijalnih, odnosno tehničkih registara, ni u jednom se slučaju on nije obradio u cijelosti i na jednom mjestu, već su se pojedini radovi doticali pojedinih njegovih posebnosti. Budući da je stoga opravdano i nužno istraživanje koje će obuhvatiti kako sve dosad istraživane njegove pojedine posebnosti, a tako i one koje do sad nisu uočene ili objavljene, u ovom će se radu istražiti cjelovita slika leksika monumentalnog spisa *de aquaeductu urbis Romae*, koja u ovom slučaju obuhvaća terminologiju, hapakse, specifične termine na *-arius*, *-orius* i vrlo zanimljiv problem oko značenja riječi *castra* - *castellum*. Tek se po tome može pokušati dati sud ili mišljenje o kakvoći i vrsnosti tog leksika, a ujedno udarivši temelj za nove, šire i dublje analize i promišljanja.

Uvod

Dosad je leksik *de aqu* bio istraživan ili u okviru tako zvanih specijalnih, odnosno tehničkih registara,¹ ili su pak istraživane neke njegove posebnosti radi dokazivanja jezičnih pojava na širem planu². Općenito je pomnije istraživanje tog Frontinova spisa zaživjelo posljednjih nešto više od dva desetljeća, a prije toga je fokus bio usmjeren na drugo njegovo djelo *Strategemata*. Danas je potpuno jasno da se *de aqu*. ne može smatrati “tehničkim spisom”, a o klasifikaciji se njegovoj stavovi i danas razlikuju. Cinjenica je, međutim, da nam ništa slično spisu *de aqu*. iz rimske pisane baštine nije ostalo očuvano, pa tako valja i razmatrati moguće usporedbe s drugim djelima koja se bave tematikom rimske vodocrpnje. No, jedino je Frontinu ta tematika prva i osnovna - za razliku od na primjer Vitruvija, Plinija ili usputnih crtica kod drugih autora. Uzimanje u obzir, dakle, cjelovite slike Frontinova leksika u *de aqu*., može pomoći ne samo u boljem

¹ V. Callebat, *Le vocabulaire spécialisé*, RPh 48, 1974, 213-329; id., *Le vocabulaire de l'hydrologie*, “Voces” 1, 1990, 9-22; F. Hernández González, “Tabona” 4, 1983, 253-265; id., *El vocabulario tecnico*, 1985, *passim*; prema: Del Chicca 2004., XX.

² Espinilla Buisán, 1995, 642-654; prema: Del Chicca 2004., XX.

razumijevanju leksika i tehničke terminologije rimske vodocrpnje, nego i u boljoj percepciji i recepciji Frontina i monumentalnog njegova rada o instituciji rimskog Vodovoda.

Terminologija

Izvorište se akvedukta navodi s *conicipitur*, uz koji stoji subjekt (V 4; VI 5; VII 6; VIII 2; X 5; XIV 1), osim jednom (XI 3), kad nije naveden; osim kao ‘počinje’, može se shvatiti i kao ‘izvire’; cf. *conceptio* (LXVI 6; LXVII 7; LXXI 1; LXXII 6; LXXIII 4) u značenju ‘količina vode na početku-izvoru akvedukta’.³ Mjesto gdje se izvršila kaptacija, odnosno izgradilo početak akvedukta, naziva se *caput*, bilo da se radi o kaptaciji izvirućih voda, bilo iz rijeke, bilo iz jezera (V 5; VII 8; IX 3; XVIII 4; LXIV 4; LXV 2, 7; LXVI 2, 5, 7; LXVII 2, 6, 8, 9; LXVIII 3; LXIX 2; LXX 2; LXXII 2, 4, 5; LXXIII 2; LXXV 1; LXXXIX 4). Izgradnja i uvođenje akvedukta u grad naznačuje se složenicama od *ducere* (*perducere*, *adducere*, *inducere*), dok se simpleks može naći u značenju “trasiranja vōda-cijevi”, ili derivacije vode (*aquam ducere*).⁴ Značenje se simpleksa može gotovo u potpunosti podrediti izrazu *aquam ducere*, što u konačnici znači jednostavno crpnju, opskrbu, dotok vode. Također, vidi se da u primjerima gdje stoji *ducere*, uvijek je tom glagolu objekt ‘*aqua*’, bilo da je izričito naveden, ili se da domisliti: III 2: *quod ius ducendarum tuendarumque sit earum*; XXXV ... *quotiens vero ex humiliore, id est minore pressura, longius ducatur*; LXXXVII 3: *tamquam Caelio et Aventino in quos sola Claudia per arcus Neronianos ducebatur, quo fiebat ut, ...*; LXXXVIII 2: *illi quoque qui timidi inlicitam aquam ducebant, securi nunc ex beneficiis fruuntur.*; XCI 3: *... proprio ducta rivo*; XCIV 1: *quod ius ducendae tuendaeque sit aquae*; 5: *ea aqua quam privati ducebant*; CIII 2: *... ius ducendae aquae in privatis ... et ne quis amplius quam impetravit ducat.*; CVI 3: *aquam non nisi ex castello duci permittit*; CIX 6: *impetra-*

³ Cf. Del Chicca 2004., XX. Dodaje ona k tomu i glagole *excipio* i *colligo*. *Excipitur*, međutim, na mjestu gdje bi po Frontinovu uzusu očekivano bilo *conicipitur*, stoji samo jednom (XVI 1: *excipitur ex flumine*), eventualno dvaput (XIX 1: *ex his sex ... contactis piscinis excipiuntur*). Ima još četiri primjera gdje dolazi *excipio*, no za razliku od prethodnih dvaju primjera, gdje uza nj dolazi ablativ (mjesto), u njima je tripuz izražen cilj (*in* + akuz.): XXVII 3: *in castellum excipiuntur*; LXVII 5: *in arcus excipitur*; XCIII 3: *lacuum altitudine in quos excipitur*; a jednom on stoji u relativnoj rečenici uz apsolutni komparativ, XCII ... *pluribus ex causis, quo inferior excipitur, minus salubris ... exiret*. Čini se da ima sličnosti, tj. sinonimije, između *excipitur/excipiuntur* i *recipitur/recipiuntur*. Cf. XIX 3: *in eosdem arcus recipiuntur*; XX 1: *in altiores arcus recipiuntur*; LXVII 6: *in arcus recipitur*; id. 7: *in arcus recipiuntur*; LXIX 2: *in piscinam recipitur*.

⁴ Del Chicca 2004., XX.

tam aquam ... duci palamst non oportere; CXIII 2: *inferior plus trahit*; *superior, ... minus ducit*.

Perducere je većinom u značenju koje obuhvaća neki građevinski zahvat nad objektom - akveduktom ili njegovim nekim dijelom. Samo u jednom slučaju glagolu *perducere* nije objekt *aqua* (kao i prije, bilo izričito navedena, ili se daje domisliti): CII 1: *Cum perduxerimus rem ad initium curatorum, non est alienum subiungere qui post Messalam huic officio ad nos usque praefuerint.*; dok u svim ostalima jest: III 1: *quoto post urbem conditam anno perducta sit* (sc. *aqua*); VI 1: *Post annos quadraginta quam Appia perducta est, ... aquam perducendam in urbem ex manubiis de Pyrro captis locavit ...*; 3: *duumviri aquae perducendae creati sunt*; 4: *gloria perductae* (sc. *aquae*); VII 2: *quatinus alias aquas, quas posset, in urbem perduceret*; 3: *Marcus ... aquam perduxit*; 5: *... non esse fas aquam Marciam *-* ... in Capitolium perducere*; *... atque ita in Capitolium esse aquam perductam.*; VIII 2: *rivo suo in urbem perducebatur.*; X 1: *Virginem quoque in agro Luculano collectam Romam perduxit.*; XI 1: *perducendi Alsietinam aquam, ...; nisi forte ... hanc proprio opere perduxit*; XII 1: *aliam aquam ... perduxit usque ad Marciae rivum*; XIII 3: *alteri nomen aquae quae ex fontibus Caerulo et Curtio perducebatur Claudiae datum.*; XVIII 4: *sed veteres humiliores dederunt, ...*; 7: *quae* (sc. *aquae*) *cum ex urbano agro perducerentur*; LXXVI 5: *priusquam Claudia perduceretur*; 6: *exceptam* (sc. *aquam*) *usque ad templum divi Claudii perduxit*; LXXXVII 4: *in primis Marcia ... in Aventinum usque perducitur.*; CIV 4: *antequam Claudia et Anio novus perducerentur*; CXVI 4: *cum aquas in urbem perduceret*; CXXVIII 1: *cum aquas perducerent*.

Inducere dolazi dvaput u značenju kao i *perducere*: V 1: *... aqua Appia in urbem inducta est ab Appio Claudio Crasso censori*; CV 2: *postquam Anionem novum et Claudiam induxit.*

No, ima jedan slučaj gdje nije tako: XXV 1: *Postea modulus ... inductus*.

Adducere se javlja jednom, u jednakom značenju kao i *perducere*: VIII 1: *Romam et in Capitolium adducendam* (sc. *aquam*) *curaverunt*.

Radi li se o grananju ili račvanju dotoka vode, glagol je **diducere**: XX 2: *in usum urbis fistulis* (sc. *aquae*) *diducuntur*; XXI 3: *per urbem* (sc. *aqua*) *diducitur*.

Stoji on također u jednom primjeru, a da nije *aqua* u blizini, nego je objekt *familia*: CXVII 1: *familia in aliquot species diducitur*; 4: *in privata opera* (sc. *familias*) *diduci*.

Deducere se nalazi dvaput. Jednom u poziciji kao i *ducere*: CV 1: *aquam in usus privatos deducere*; a jednom kao i *perducere*: X 1: *post annum tertium decimum quam Iuliam deduxerat*.

Što se vȏdova tiče, termini su **specus**, **canalis**, **forma**, **ductus**, **alveus**, **ramus**, **derivationes**, **adquisitiones**.

Specus znači glavni vod, bilo čitavog akvedukta:

XV 2: *interposita est piscina limaria, ubi inter amnem et specum consisteret et liquaretur aqua*.

XVII 3: *ubi montium lateribus specus adplicitae maiorem adsiduamque protegendi ac muniendi rivi exigant curam*.

XCI 3: *imperitia vero aquariorum deducentium in alienos eum specus frequentius, ...*

CXXIV 4: *porro quoniam fere omnes specus per privatorum agros directi erant*;

bilo jednog njegova dijela (koji pak, ipak čini određenu zasebnu jedinicu - cjelinu):

XXI 2: *partem dat in specum qui vocatur Octavianus*

Zanimljivo je da se kod Frontina nalazi pretežno u muškom rodu (gdje je sa sigurnošću moguće utvrditi), a tek jednom u ženskom rodu. Muški je rod češći i to je klasični oblik, dok je ženski pred- i postklasični.⁵

Canalis znači općenito cijev, kanal, neovisno je li otvorenog ili zatvorenog tipa, a posebice cijev ili kanal za vodu, vȏd. Nalazi se još i kod Katona, Varona, Vergilija, Cezara, Livija, Svetonija, Vitruvija, Plinija.⁶

XIX 3: *modum accipit ac proprio canali et nomine venit*

LXXVII 5: *quod circa piscinam ductus eodem canali in arcus excipitur*

CXXIV 3: *alveus vero plumbatis canalibus ... continuatur*.

Čini se da kod Frontina ipak znači zatvoreni tip vȏda, a nije jasno je li mogao biti načinjen od još kojeg materijala, osim olova.

Forma se u *de aqu.* javlja triput i to u trima različitim značenjima.⁷

⁵ Cf. LD, 1739.

⁶ Cf. LD, 276; TLL III 224, 11.

⁷ Cf. TLL VI.1, 1110, 71-1113, 22.

U XVII 3: *formas quoque ductuum facere curavimus*; ima značenje ‘planovi, karte’;

u CXXVI 4: *vicinales vias agrestesque per ipsas formas derigunt*; znači sâm akvedukt⁸;

dok je zanimljiv primjer LXXV 3: *plerique possessorum ... formas rivorum perforant*; gdje bi značiti trebalo ‘vodovi, cijevi’⁹. Iz tog se značenja razvilo netom navedeno iz prethodnog primjera.¹⁰

Pitanje je, je li možda moguće tumačenje da je izraz *forma rivorum* zapravo primjer gdje se upotrebljava apstraktan izraz mjesto konkretnoga, pa tako znači ili *formosos rivos*, ili jednostavno samo *rivos*? *Formosus* se odnosi na vidljivo, a ne samo na živo, već i na predmete.¹¹ Čini se da ne bi to bilo ništa neuobičajeno za Frontina. K tomu, kontekst donosi svojevrsnu kontrarnost između impozantnih vâdova i cijevi i negativnih postupaka (*derigere, perforare*) pojedinaca koji pak nimalo ne imponiraju svojim ponašanjem, tako da se može razmatrati takvo ‘pregnantno’ značenje u tom apstraktnom izrazu.

No, moguće je i tumačenje da je posrijedi jednostavno *figura etymologica: formas (per)forare*.

Alveus u *de aqu.* dolazi kao termin iz, čini se, jezika struke, a znači unutrašnji dio vâda. U tom ga se značenju nalazi samo kod Frontina.¹² Moguće je da je došao analogijom prema značenju ‘korito rijeke’, pa sukladno tomu i ‘korito’ vâda.

CXXI 4: *quae in ipso alveo fieri necesse est*

CXXII 3: *refici quae circa alveos rivorum sunt aestate non debent*

CXXIV 3: *alveus vero plumbatis canalibus ... continuatur.*

Ramus u *de aqu.* znači ogranak akvedukta:

V 6: *iungitur ei ad Spem veterem ... ramus Augustae ab Augusto in supplementum eius additus*

LXV 3: *ubi iungitur cum ramo Augustae*

⁸ Cf. LD, 768.

⁹ Cf. LD, 768.

¹⁰ Ibid.: *formas rivorum perforare*, i.e. *the conduits, pipes*, Front. *Aquaed. 75: aquaeductus*, Dig. 7, 1, 27. - Hence, b. Transf., *the aqueduct itself*, Front. *Aquaed. 126.*

¹¹ Cf. LD, 769; TLL VI.1, 1110, 71-1113, 22.

¹² Cf. LD, 100; TLL I 1791, 15.

Odnosno protuzakonito postavljene cijevi (kojih je toliko, da čine čak i ogranke):

CXV 4: *aliquantum plumbi sublatis eiusmodi ramis redactum est*

Derivatio u *de aqu.* dolazi jednom.¹³ Čini se u jednakom značenju kao i *ramus*, no s jasno navedenim negativnim kontekstom: *derivatio = ramus 'inlicitus'*:

IX 8: *Iulia autem revocatis derivationibus, per quas subripietur, modum suum quamvis notabili siccitate servavit.*

Adquisitio dolazi u značenju dodatne, nove količine vode (do čega je došlo Frontinovim radom i poduzetim mjerama)¹⁴:

LXXII 7: *quod si qui forte me adquisitionum mensuris blandiri putant, admonendi sunt*

LXXIII 3: *quarum adquisitionum non avide me amplecti quo alio modo manifestius probem*

LXXVII 1: *Satis iam de modo cuiusque et velut nova quadam adquisitione aquarum et fraudibus et vitiis quae circa ea erant dictum est.*

No, može doći i u značenju (odvojka) za dodatnu, pomoćnu opskrbu vodom:

X 6: *adiuvatur et compluribus aliis adquisitionibus.*; 8: *adquisitionum ductus rivi subterranei efficiunt passus mille quadringentos quinque.*

U dvama je primjerima riječ o višestruko kaptiranom početku - izvoru akvedukta:

LXIX 2: *ad caput ... quoniam ex pluribus adquisitionibus constat*

LXX 2: *ad caput ..., quoniam ex pluribus adquisitionibus constat*

Za određenje se trase koriste **derigo** i **derectura** (vrlo rijedak termin, potvrđen još kod Vitruvija, VII 3, 5, no s drugim značenjem)¹⁵. Evo primjera iz *de aqu.*:

¹³ O značenju cf. TLL V.1, 634, 64.

¹⁴ Cf. Espinilla Buisán 1998., 646: "... Frontin le spécialise (sc. termin *adquisitio*) dans le vocabulaire de l'hydrologie avec le sens concret d' 'eaux de complément', c'est-à-dire de l'accroissement produit sur le débit d'une eau." U svom radu nije, međutim, dala nikakve naznake o mogućnosti i drugih značenja tog termina.

XVIII 4: *sed veteres humiliores directura perduxerunt (sc. aquam), ...*

CXXIV 4: *porro quoniam fere omnes specus per privatorum agros directi erant*

CXXVI 4: *dein vicinales vias agrestesque per ipsas formas derigunt.*

No, *derigere* može doći i u drugom značenju:

XXXVII 1: *Formulas modulorum ... subieci, ... directas ad rationem de qua locuti sumus, ... 2: secundum quod et fistulae omnes ... derigi debent aut ... ad quinarias quot capient computari.*

A ima jedan primjer gdje je *dirigere*:

XX 4: *hi directi per Caelium montem iuxta templum divi Claudii terminantur.*

Termini se **libramentum**, **ars librandi**, **libra**, **altitudo**, **velocitas**, **pressura**, **segnitia ductus**, odnose na pad i učinke gravitacije.

VI 6: *ductus eius habet longitudinem, ita exigente libramento, passuum ...*

XVIII 1: *Omnes aquae diversa in urbem libra perveniunt. 4: ... quae capite etiam Claudiae libram aequat. ... sive nondum ad subtile explorata arte librandi, 6: sextum tenet librae locum Anio vetus, ... 7: sequitur huius libram Virgo, deinde Appia:*

XIX 5: *quae ad libram collis Viminalis continenter adfluentes ...*

XXIII 1: *Quoniam auctoris cuiusque ... et ordinem librae persecutus sum*

XXXVI 2: *in rectum et ad libram conlocatus (sc. calix)*

LXV 7: *extra urbem autem propter pressuram librae*

XCI 1: *... Anio vetus, cum plerisque libra sit inferior*

CXXIV 3: *inchoatum excitatur ad libram deficientis, alveus vero plumbatis canalibus ... continuatur.*

LXXIII 6: *... vis aquae rapacior, ... velocitate ipsa ampliat modum.*

¹⁵ Del Chicca 2004., XX: “Per la determinazione del percorso è usato *derigo*, e *directura* (...) per il “tracciato” dei *ductus*”. Cf. TLL V.1, 1230, 11: *tt. architecturae*.

III 2: *post altitudinem cuiusque modulorumque erogationes rationem;*

XIII 5: *... Anio novus ... altitudine alias omnes praecedit;*

XVIII 3: *quinque sunt quarum altitudo in omnem partem urbis adtollitur,*

XVIII 7: (sc. *Virgo et Appia*) *non in tantum altitudinis erigi potuerunt.*

LXV 3: *ad Gemellos tamen, ... inveni altitudinem aquae pedum quinque, latitudinem pedis unius dodrantis: fiunt areae pedes octo dodrans: centenariae viginti duae et quadragenaria, quae efficiunt quinarias mille octingentas viginti quinque:*

XCIII 3: *nam cum oriatur Anio supra Trebam Augustam, ... seu quia lacuum altitudine in quos excipitur velut defaecatur, ...*

XVIII 3: *quinque sunt quarum altitudo in omnem partem urbis adtollitur, sed ex his aliae maiori, aliae leviori pressura coguntur.*

XXXV *Meminerimus omnem aquam, ... quotiens vero ex humiliore, id est minore pressura, longius ducatur,*

LXV 7: *extra urbem autem propter pressuram librae, quom sit infra terram ...*

XXXV *... quotiens vero ex humiliore, id est minore pressura, longius ducatur, segnitia ductus modum quoque deperdere;*¹⁶

Što se tiče vodovodne gradnje, podzemni su dijelovi nazvani **rivi subterranei (subterranea)**:

III 1: *quantum subterraneo rivo*

V 5: *ex eo rivus est subterraneus; 8: efficit rivo subterraneo;*

VI 6: *ex eo rivus est subterraneus;*

VII 8: *rivo subterraneo;*

X 7: *ex eo rivo subterraneo; 8: rivi subterranei efficiunt;*

XIV 4: *ex eo rivo subterraneo*

XV 6: *ex eo rivo subterraneo*

¹⁶ Cf. *de aqu.* XXXVI 2: *... (sc. calix) ad latus praetereuntis aquae conversus et supinus, segniter et exiguum sumit. Segnitia dolazi jednom, no ne u 'stručnom izrazu', CI 2: ... tamen esse curatorum videntur desisse inertia ac segnitia non agentium officium.*

CXXI 3: *minus iniuriae subiacent subterranea nec gelicidibus nec caloribus exposita.*

Pridjev se pak **subterraneus** osim uz *rivus*, nalazi još i uz *opus* (misli se na izgradnju akvedukta pod zemljom, pa *opus subterraneum* ima šire značenje) XII 1: *Idem Augustus in supplementum Marciae, quotiens siccitates egerent auxilio, aliam aquam eiusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciae rivum, quae ab inventore adpellatur Augusta.*;

i uz **circuitus** (gdje označava zakrivljenu trasu akvedukta preko nizine) XVIII 5: *iam tamen quibusdam locis, sicubi ductus vetustate dilapsus est, omisso circuito subterraneo vallium brevitatibus causa substructionibus arcuationibusque traiciuntur.*

Substructio dolazi u značenju podzida (III 1; V 5; VI 6; VIII 8; IX 3; X 7; XIV 4; XV 6; XVIII 5, 6; CXXII 1); za lučne se konstrukcije koriste **opus arcuatum** (III 1; VIII 8; IX 3; X 7; XI 4; XIV 4; XV 6; LXXVI 6), **arcuatura** (V 5; osim kod Frontina - no, ima mjesta sumnji - potvrđeno s drugom grafijom u Itali i Vulgati)¹⁷, **arcuationes** (hapaks; XVIII 5, 6; CXXI 1)¹⁸; **concamerationes** kao bačvasti 'svod' za zatvaranje vâdova (CXXVI 3)¹⁹; **tectoria** (CXXII 1) za nepropusni sloj unutrašnjih dijelova (**latera**: CXXII 1; CXXVI 3; CXXVIII 2); **inchoatum** je privremeni vâd prilikom popravaka (CXXIV 3); u značenju se pouzdanosti akvedukata javlja **fides** (LXIV 3).²⁰

Piscina limaria (XV 2) se javlja samo jednom, u ostalim slučajevima jednostavno **piscina** (pridjev **limarius** je hapaks)²¹; cf. i **conceptacula** (XXII 1).

Za isporuku vode i njezinu distribuciju koriste se **divido**, **distribuo**, **discribo**, **dispenso**, **dispensatio**, **distributio**; **erogo**, **erogatio**; **salio**; **exeo**; **servio**. Vodospreme se uglavnom nazivaju **castellum**, javni se vodoskoci zovu **lacus**, **salientes**, **munera** (semantički hapaks)²². Olovne se cijevi nazivaju **fistulae**; **modulus** je mjera; atributi su **acceptorius**²³ i **erogatorius**²⁴ hapaksi. Uređaj za

¹⁷ Cf. TLL II 473, 67.

¹⁸ Cf. TLL II 473, 62.

¹⁹ Rijedak izraz, potvrđen još kod Vitr., II 4; V 10; i Plin., XI 10, 10, 22; Dig., XXXII 31.

²⁰ Del Chicca 2004., XX, navodi *putea* kao odihe, odnosno kanale za prozračivanje i lakši pristup vâdu. Ta lekcija stoji u njezinu izdanju u paragrafu LXXXIX 4 (p. 76). No, u izdanju je kojim se ovaj rad služi lekcija na tom mjestu *plutea*, a jedini je primjer za *puteus* u IV 1, a značenje je očito 'puč' (bunar).

²¹ Cf. TLL VII.2, 1401, 45.

²² Cf. TLL VIII 1666, 35.

²³ Cf. TLL I 283, 73.

regulaciju protoka vode je *calix*, za koji se čini da nije potvrđen izvan teksta *de aqua*.²⁵ Međutim, nalazi se još jednom, kod Paulina iz Nole.²⁶

Više je naziva koji se odnose na tok i prekid dotoka vode: *fluo*, *abundo*; *intermitto*, *intercipio*, *interpello*, *cesso*. Tehnički je izraz *aqua caduca*²⁷ (za razliku od LXXXVIII 3: *pereuntes . . . aquae*, što označava vodu koja se prelijeva i otječe). Gubici i kvarovi su *manationes* (rijedak izraz i zabilježen počevši od Frontina).²⁸

Što se izraza tiče za razne robove-majstore (*servi opifices*), iz dviju *familiae aquarum*, *silicarii* su zabilježeni samo u *libri regionum* (*Curiosum urbis Romae regionum XIII*; *Notitia urbis Romae*)²⁹, a *castellarii* su zabilježeni epigrafski³⁰; specifični su za vodoopskrbni sustav *circitores*³¹ i *tectores*³², *vilici*³³ i *libratores* (rijetko, zabilježeno epigrafski te kod Katona i Plinija³⁴). Valja napomenuti da je *aquarius* termin iz vulgarnog latiniteta.³⁵

Što se tiče kapaciteta akvedukata (*modus, copia*) javljaju se razne riječi iz jezika financija, kao *accepta* (v. i prvotno značenje *erogare, erogatio, adquireo, adquisitio* i metaforu u LXIV 3)³⁶. Ulazne se vrijednosti nazivaju i *concepta* i *conceptionis modus* – ‘*modus aquae ad caput collectae*’, dok se *adquireo* i *adquisitio* odnose posebice na nove količine javne vode zahvaljujući Frontinovu radu.

Ima termina za koje je izgledno da, ako i ne upravo žargonu (npr. *punctum* (*a punctis*) – malena mjera za tekućinu³⁷; v. i *munera* i *fistulae solutae*), onda pripadaju bar stručnom govoru: *segnitia ductus* i *onerare/relevare erogationem*.

²⁴ Cf. TLL V.2, 799, 47.

²⁵ Del Chicca 2004., XX.

²⁶ Cf. TLL III 165, 27.

²⁷ Cf. TLL III 34, 22.

²⁸ Cf. TLL VIII 251, 5.

²⁹ Del Chicca 2004., XX.

³⁰ Cf. TLL III 254, 78.

³¹ Cf. TLL III 1100, 70. Zabilježeni su još epigrafski, a u tekstovima počevši od Frontina, to jest još kod Ulpijana u tom značenju.

³² Rijetko, potvrđeno još kod Cic., *Planc.* XXV 62; Varr., *RR* III 2, 9; Vitr., VII 3; cf. LD, 1845.

³³ Potvrđeno još kod Iuv., IV 77, i Lampr., *Alex. Sev.* 15; cf. LD, 1990.

³⁴ Cf. TLL VII.2, 1348, 66.

³⁵ Cf. TLL II 366, 29: “verbum technicorum. forma vulgaris”.

³⁶ Del Chicca 2004., XX.

³⁷ Cf. LD, 1492.

Zanimljiv je i grecizam *euripus* (LXXXIV 3), koji se u Frontina javlja u specifičnom značenju cjevovoda akvedukta Virgo u neposrednoj blizini Agripinih termi. U tom značenju dolazi još u Ovidija i Seneke.³⁸

Ono što bi se moglo izdvojiti kao jezik stručnog žargona, jesu nazivi za cijevi: *quinaria*, *senaria*, *septenaria*, *denaria*, itd. U oksfordskom se rječniku može pročitati da je pridjev *quinarius* uglavnom u uporabi u postaugustovsko vrijeme, a može značiti ili cijev, ili novac - *quinarius* kao polovica denarija. Navedeno je značenje cijevi kod Frontina i Plinija, dok je u značenju novca u Varona, Plinija, Servija (Verg. G.) i Makrobija.³⁹ Kao cijev se ipak još nalazi kod Vitruvija, a kao novac u fragmentima Apuleja i u Voluzija Mecijana. Kao cijev je Plinije navodi tripud (ali u istom paragrafu: XXXI 58, 2; 5; 6), dok je, zanimljivo, u Vitruviju samo jednom (VIII 6, 4). Podsjetimo se, u *de aqu.* se *quinaria* javlja preko dvjesto puta. Logičnima se nameću stoga pitanja, zašto ‘peticu’ smatrati terminom stručnog žargona, odnosno kako objasniti toliku razliku kod Frontina i Vitruvija (koji također piše o vodi, a po mišljenju je nekih njegovo djelo reprezentativni primjer i skup najboljeg što se može doznati o rimskoj vodoopskrbi iz antičkih tekstova). U tome se nalazi i svojevrsan odgovor stavu koji drže Blackman i Hodge⁴⁰ (General hydraulic principles were unknown to him (sc. Frontinu), and of little interest.).

Naziv *quinaria* - ‘petica’ (redovito kao supstantivirani pridjev; uz pridjev stoji *fistula* tek dvaput: XXX 1: *in vicenaria fistula*; XXXI 1: *ratio fistularum quinariarum*), da se usporediti s današnjim terminima iz vodovodnog ‘žargona’. Tako se cijev dijаметar je koje ‘palac’, naziva ‘colerica’ (njem. Zoll - palac⁴¹). U drugim je slučajevima oznaka mjere ujedno i sinonim za cijev određene veličine, pa tako: ‘tri osmine, pol cola, tri četvrt, pet četvrtina, šest četvrtina, dva cola’. Uz te, tu su još i mjere u milimetrima (za kanalizacijske cijevi, ili novije plastične za vodu, obično većih profila), koje se navode ili samo brojem, ili brojem uz prethodno naveden ‘fi’ (oznaka ø): 30, 40, 50, 75, 80, 100 (poznata u vodoinstalaterskom žargonu kao ‘stodesetka’), 125, itd...

Nadalje, osnovno je i temeljno za svakog vodoinstalatera to, da bezrezervno i besprijekorno poznaje problematiku mjera cijevi i njihovu uporabu. Štoviše, i danas je, uz sva čuda moderne tehnolo-

³⁸ TLL V.2, 1077, 72-81.

³⁹ Cf. LD, 1513.

⁴⁰ Blackman-Hodge 2001., 144.

⁴¹ Ne radi se međutim o *colu* koji je izjednačen s anglosaskim inčem (=2,54 cm), već o staroj njemačkoj stolarskoj mjeri koja iznosi cca. 2,8 cm.

logije i visoko razvijeno ‘inženjerstvo’, među ‘običnim ljudima’ rašireno mišljenje da je profil cijevi ujedno i sinonim za količinu isporučene vode. I ne samo to, već se u nemalom broju primjera može uočiti da i ljudi koji nisu vodoinstalateri, ili uže vezani za tu struku, dovoljno poznaju problematiku profila cijevi i isporuke vode koja uz njih dolazi.

Hapaksi

Osim stručnih i tehničkih termina koje nam Frontinov leksik pruža, posebno je njegova vrijednost u hapaksima, a koji su već spomenuti. Ne čini se, međutim, zgorega, nekako ih rekapitulirati i pokušati reći nešto više o njima, koliko se može.

Hapaksi se u *de aqu.* mogu podijeliti na ‘prave’ i semantičke. Semantički su hapaks *munera* (ukrasni vodoskoci). Tu bi se možda moglo još pribrojiti i *calix* (svojevrсни ‘vodomjer’), ukoliko se ne prida posebna vrijednost tomu da se javlja još kod Paulina iz Nole; te *castra* (ukoliko se prihvati značenje velike vodopreme⁴²).

Ostali su hapaksi: *arcuatio*, *arcuatura*, *limarius*, *acceptorius*, *erogatorius*. Mogu se k tomu pribrojiti i *manatio* (javlja se još kod Marcela Empirika i u Itali), te *adquisitio* (u konkretnom značenju javlja se samo kod Frontina, dok u apstraktnom još u Dig. i Tert.). Iz toga se vidi da je u trima slučajevima hapaks tvoren sufiksom *-arius/-orius* i radi se o pridjevima, također u trima sufiksom *-tio*, a tek jednom sufiksom *-tura*. Tim se sufiksima u tekstu *de aqu.* pozabavila Espinilla Buisánova. U svom je radu ponajprije htjela potvrditi Fruytovu tezu o isključivo sintaktičkom kriteriju pri opisu sufiksalne funkcije u latinskom, odnosno ukazati na to da supstantivi na *-tio*, *-tura* i *-tus*, iako apstraktne tvorbe, pokazuju tendenciju ka konkretnom značenju.⁴³ To je i svojevrstan odgovor na Benvenisteovu tezu o semantičkoj razlici među tim trima sufiksima: *-tus* ‘prikladnost ili sposobnost subjekta, način obavljanja radnje’, *-tio* ‘činjenica objektivno obavljene radnje’, *-tura* ‘primjena sposobnosti’.⁴⁴ U radu je dan kvantitativan pregled riječi s navedenim sufiksima, no tako da se više pažnje posvetilo sufiksima *-tio* i *-tura*, budući da riječi tvorene sufiksom *-tus* pokazuju najmanji stupanj tehnikacije, a većina ih je iz pravnog jezika (*arbitratus*, *consensus*, *permisus*, *iussus*, itd.).⁴⁵ Tako Espinilla Buisánova izdvaja osam neologizama, s time da po

⁴² Cf. sljedeće potpoglavlje.

⁴³ Espinilla Buisán 1998., 643.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid., 646.

strani ostavlja “četiri inovacije sa sufiksom *-arius* / *-orius* (*castellarius, silicarius, acceptorius, erogatorius*)”.⁴⁶ Ostali su *arcuatura, adquisitio, manatio, arcuatio*. Buisánova nadalje tvrdi da Frontin preferira uporabu supstantiva na *-tio* u konkretnom značenju mjesto konkretnog supstantiva (*adquisitio* : 7 primjera, 6 u pluralu, dok tek jednom: IX 2: *adquisitae aquae ab inventore nomen Iuliae datum est; manatio* : 3 primjera, tek jednom LXV 5: *id, quod ex ea (aqua Appia) manat.*) Za ta dva termina piše da su hapaksi, bez dodatnih komentara o tome javljaju li se gdje drugdje. Što se tiče termina *arcuatio*, navodi da je to dubleta s riječju *arcuatura*, te ukazuje na to da se radi o primjeru gdje dolazi do apsolutne sinonimije, onako kako ju je opsao Fruyt.⁴⁷ U slučaju lučnih konstrukcija Buisánova ukazuje ne samo na dubletu, već i na tripletu: *opus arcuatum / arcuatura / arcuatio*, no i upozorava da se ipak Frontin priklanja konkretnom izrazu (*opus arcuatum* - 11 primjera) prilikom korištenja tih sinonima.⁴⁸ Kada se pak radi o determinaciji dijela akvedukta, tada Frontin koristi *arcus*.⁴⁹ Zaključuje tako Buisánova da su krajem I. st. po Kr. kod Frontina riječi na *-tio* i *-tura* potpuno prikladne za izricanje konkretnog i kolektivnog, postavljajući pitanje metodološkog pristupa koji je imao Benveniste u svom radu *Noms d’agent et d’action en indo-européen*.⁵⁰

Evo i tabele, kako je daje Buisánova, o frekvenciji riječi sa spomenutim sufiksima.⁵¹

<i>riječi</i>	-tio	-tus	-tura
stari latinitet	185	164	29
<i>de aqu.</i>	50	23	9
<i>de aqu. (veteres)</i>	10	14	4
<i>de aqu. (% veteres)</i>	20%	60,8%	44,4%
<i>de aqu. (neologizmi)</i>	3	-	1
novе riječi u postkl. latinitetu (prema Paukeru)	339	162	51

⁴⁶ Espinilla Buisán 1998., 646.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid., 648.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid., 650.

⁵¹ Ibid., 654.

Arcus, opus arcuatum, arcuatio, arcuatura

No, ima u tetrameriji tih termina jedan zanimljiv moment, koji se ne može tako olako zanemariti. Evo o čemu se, naime, radi.

Arcus, koji Frontin rabi u, kako je primijetila Buisánova, determinativnoj funkciji, dolaze dakle (od 10 primjera⁵²) uvijek u pluralu, ili u nominativu (3 primjera, XV 7: *hi sunt arcus altissimi*; XX 2: *finiuntur arcus earum (Anionis novi et Claudiae)*; XXII 2: *arcus Virginis initium habent*), ili u akuzativu (XIX 3: *in eosdem arcus recipiuntur*; XX 1: *in altiores arcus recipiuntur*; id. 3: *in arcus qui vocantur Neroniani*; XXI 1: *inter arcus traicit (Anio novus)*; LXVII 6: *(summa) in arcus recipitur*; id. 7: *(quinariae) ex piscina in arcus recipiuntur*; LXXXVII 3: *sola Claudia per arcus Neronianos ducebatur*).

Opus arcuatum dolazi u 11 primjera, no isključivo u abl. sg. (III 1; VII 8 (dvaput); IX 3; X 7; XI 4; XIV 4 (dvaput); XV 6 (dvaput); LXXVI 6).

Arcuatio dolazi u četvorna primjerima, uvijek u abl. pl. (XVIII 5: *substructionibus arcuationibusque traiciuntur*; id. 6: *substructionibus arcuationibusve*; CXXI 1: *partes ductuum laborant quae arcuationibus sustinentur aut montium lateribus adplicatae sunt, et ex arcuationibus eae quae per flumen traiciuntur*). Buisánova ipak dopušta da se uzme u obzir moguću koordinaciju u primjerima XVIII 5 i 6, kao i to da se radi o eventualnoj estetskoj elaboraciji “qui combinerait un groupement binaire avec l’homéotéleute”⁵³, no odmah iza toga navodi da je rad Luisa Callebata pokazao da formalne i fonetske strukture, povremeno emfatičkog karaktera, ne sudjeluju odveć u dekoraciji Vitruvijeve rečenice⁵⁴. Da se jednako može reći i za tu situaciju s *arcuatio* u *de aqu.*, nije baš sigurno. Štoviše. Buisánova je odbacila mogućnost kriterija prostorne distribucije koji je predložio Hernández González da bi objasnio tvorbu riječi *arcuatio*: “dada la cercanía de *substructio*, nos atrevemos a afirmar que *arcuatio* es un sustantivo en *-tio* formado por analogía con *substructio*,” navodeći kao

⁵² Ne ubrajam primjer VII 7: *sub <arcu>bus*. Tu je lekciju predložio i dao Kunderewicz (p. 6). Grimal je predložio lekciju *sub <rupi>bus*, dok u rukopisima CAE (cf. Kunderewicz 1998., 6) nailazimo na lakune < >*bus*. Oblika *arcubus* u Frontina ne nalazim. Pojavljuje se takav oblik abl. još kod Remija, M. Manilija, Flavija Kapra, u *script. H.A.* i Servija. U ovom se slučaju radije priklijam Grimalovu rješenju.

⁵³ Espinilla Buisán 1998., 649.

⁵⁴ Callebat 1982., 705 sq.; u: Espinilla Buisán 1998., 650.

protuargument dio V 5: *supra terram substructio et arcuatura*.⁵⁵ Čini mi se, međutim, da se ipak valja prikloniti Gonzálezovoj tezi. Tomu u prilog ide činjenica da se *arcuatio* uvijek javlja uz *substructio* (u abl. pl.) i čini spoj koordinacije i homoioteleuta. Protuargument koji daje Buisánova je, najblaže rečeno, sumnjiv.

Arcuatura se u *de aqu.* javlja samo jednom, u spomenutom dijelu V 5. Kunderewicz se u kritičkom aparatu uopće ne osvrće na tu riječ.⁵⁶ Del Chiccova u svom izdanju teksta također, a komentari su joj u kritičkom aparatu po pitanju retka u kojem stoji *arcuatura* jednaki Kunderewiczevima.⁵⁷ Tog se termina ipak dotiče u komentaru, no uzima tu lekciju zdravo za gotovo.⁵⁸ Zanimljivije postaje kad se pogleda u Rodgersovo izdanje, koji isto donosi lekciju *supra terram substructio et arcuatura*, no u kritičkom aparatu navodi: “*arcuatura suspectum: <opus> arcuatum Bücheler (substructione et arcuatione Polenus)*”⁵⁹. U komentaru je izrazio svoju duboku sumnju u tu lekciju, lijepo obrazloživši mogućnosti.⁶⁰ Polenijeva je lekcija: *supra terram substructione & arcuatione*⁶¹, a u komentaru kaže: “*supra terram substructione & arcuatione proxime ad Portam*] Codices Cassinensis, & Vrbinas ita habent; *supra terram substructio & arcuatura proximum Portam* : editio Iocundi; *substructione & supra terram opere arcuato proximæ ad portam*: sed locus hic haud bene a Iocundo emendatus fuit; ut conferenti locum ipsum cum verbis Codicum, & cum similibus

⁵⁵ Hernández González 1985., 667; u: Espinilla Buisán 1998., 649, kao i ibid.

⁵⁶ Cf. Kunderewicz 1998., 3.

⁵⁷ Cf. Del Chicco 2004., 8.

⁵⁸ Ibid., 157: “*-arcuatura*: il termine, usato solo in questo passo (v. anche Espinilla Buisán, 647 ss.), di contro ad *arcuationes* e ad *opus arcuatum*, più frequenti nel *De aquae ductu*, ha scarse attestazioni: compare in Vet. Lat. cod. Mon. exod. 38, 32; 37, 17; cod. Leg. III reg. 7, 9, in CIL VI 31564 riguardante i restauri constantiniani della Virgo (*formam aquae Virginis vetustate conlapsam a fontibus renovatam arquaturs eminentibus omnibus dirutam*), nelle Notae Tir. 100, 8 *arcuatura* e nei glossari (Thes. II, 473, 67 ss.)”

⁵⁹ Rodgers 2004., 67.

⁶⁰ Rodgers 2004., 148: “In the formulae of these introductory chapters F. regularly uses *opus arcuatum*, but always in the ablative, and in other contexts his usual word is *arcus*. The word *arcuatura* is suspicious: not so much because it is extremely rare, nor yet because F. might have used *arcuatio* (elsewhere only in plural), but because the single other attestation of the word is in an inscription set up under Constantine (CIL 6.31564=ILS 702, Appendix B, no. 13) - by the *curator aquarum et Miniciae*, hinting some possible use of F.’s text in the fourth century. The *-ura* suffix could equally well be the result of scribal misinterpretation of *-um* (hence Bücheler’s *<opus> arcuatum*) or *-io* (hence Poleni’s *arcuatione*; for this error cf. 7.5n. *collegio*] *collega C*). . . .”

⁶¹ Poleni 1722., 16.

locis aliis, liquere profecto poterit”⁶². Također, ovako je to komentirao Keuchenius u svojim bilješkama uz Polenijevo izdanje teksta: “[*supra terram substructione & arcuatione*] (& *supra terram opere arcuato*.) Quod arcus nimirum & fornices habet, non solidam constructionem. Hoc obsevatu dignissimum est, quia nihil magis obvium in Commentario Aquæductuum”⁶³.

Iz toga se može zaključiti da je lekcija u V 5: *arcuatura*, u najmanju ruku sumnjiva, odnosno da su ostale mogućnosti vjerojatnije. Također, čini se da je Hernández González ipak bio u pravu, tvrdeći da je termin *arcuatio* stvoren analogijom prema *substructio*. Naime, ukoliko je ta lekcija sporna, a očito jest, tada pada protuargument Buisánove, a na nekakvu analogiju ukazuje i uporaba tih termina. U tom se slučaju ne može govoriti o tripleti *opus arcuatum / arcuatio / arcuatura* (ako ima triplete onda je to *opus arcuatum / arcus / arcuatio*), niti tim primjerom dati dokaz u priilog Fruytovoj tezi o insistiranju na sintaktičkom kriteriju sufiksalne tvorbe. Taj primjer pokazuje da je vrlo vjerojatno *arcuatio* nastala pod utjecajem *substructio*, odnosno preferira se sufiks *-tio* zbog određene ‘dekoracije’ (ili možda reći - emfaze, figurativnosti?).

Termini na *-arius / -orius*

Govoreći prije o hapaksima, navelo se i tri primjera pridjeva tvorenih sufiksima *-arius / -orius* (*limarius, acceptorius, erogatorius*). No, nisu to jedine riječi tvorene tim sufiksima. Osim njih, u *de aqu.* se još nalaze: *praesidiarium, plumbarii, castellarus, silicarius, adiutorium, tectoria*, te većina naziva za standardne cijevi⁶⁴. Ne zaboravimo i nezaobilazne vodovodare (*aquarii*). *Praesidiarium, adiutorium* i *tectoria* su očito tehnički stručni termini i rijetki su.⁶⁵ Također su na svoj način izuzetni i *plumbarii, castellarii* i *silicarii*, budući da su također rijetki i tehnički termini.⁶⁶ Nemoguće je i ne zamijetiti sličnosti među tim ‘vodovodnim’ i vojnim terminima (cf. npr. *strat.*: *cornicularius, sagittarius, triarius, mercennarius*; Liv. *praesidiarii milites. Castellarius* i *silicarius* nalazimo epigrafski, ali u vidu navedenog zanimanja potpisanoog roba - majstora. Sukladno onomu što navodi gramatika⁶⁷, su-

⁶² Poleni 1722., 16, n.21.

⁶³ Ibid., 251.

⁶⁴ Osim cijevi u nazivu kojih se spominje petica u deseticama (*vicenum quinum*, itd.) i stodvadesetice (*centenum vicenum*).

⁶⁵ Cf. LD, 1429; 38; 1845.

⁶⁶ Cf. LD, 1388; 297; 1699.

⁶⁷ LH, 211.

fiks se *-arius* javlja još u praitalskom - dakle poprilično je star, a primjeri nisu tako brojni⁶⁸. Za sufiks *-torius* / *-sorius* gramatika kaže da korespondira grčkom *-τηριος* i da se razvio od *nomina agentis* i sufiksa *-yo-s*.⁶⁹

Sve to navodi na mišljenje da su to riječi usko povezane s vulgarnim latinitetom, odnosno da je Frontin nastojao i na planu leksika približiti znanstveni tekst najširoj publici.

Castra / castellum

Već smo prije spomenuli termine koji se tiču isporuke vode, koja se pak dijelila na vodu za javnu i privatnu potrošnju i u Cezarovo ime. Javna se pak potrošnja dalje dijeli na vodu za *castra*, javne građevine (*opera publica*), vodoskoke (*salientes*), ukrasne vodoskoke (*munera*), i javne zdence (*lacus*). Od recentnih izdanja, autori su u obama slučajevima nesigurni. Tako Rodgers kaže: “It is not clear what F. means by *castra*. The numbers alone indicate more than the *castra praetoria*, which was in F.’s day the barracks for the *cohortes urbanae* (RE Suppl. 10, 1026) as well as for the praetorian guard, and might in any case have recieved its water *nomine Caesaris*”⁷⁰. Del Chiccova navodi: “Il termine, ... ricorre solo nei capitoli sulla ripartizione trascritti dai registri appositi ... ; Frontino non segnala alcun significato speciale, La suggestione etimologica ha fatto pensare a un’indicazione analoga a quella di *castellum*, e quindi a conserve d’acqua, cisterne (Bruun 1991, 103, n. 30 e 250 ss.), ma, in mancanza di altri riscontri, preferiamo restare nell’ambito dell’accezione di ‘caserme, acquartieramenti’; ... ”⁷¹

Problemu je pokušao nedavno doskočiti A. Wilson svojim radom “The *castra* of Frontinus”, temeljenim na od Del Chiccove spomenutom etimološkom sugestijom, potpomognutom arheološkim aspektom. Sukus se tog rada može vidjeti u ovim dvjema njegovim rečenicama: “... Frontinus, and other writers, such as Vitruvius, use the term *castellum*, which originally meant a small fort, in the sense of a water distribution tank (sometimes *castellum divisorium*). *Castellum* is of course the diminutive of *castrum* or *castra*, and one could argue that Frontinus should be using *castra* to mean some larger entity than a distribution *castellum* – for which the obvious candidate would be a large reservoir or storage

⁶⁸ Cf. *ibid.*

⁶⁹ Cf. LH, 213.

⁷⁰ Rodgers 2004., 245sq.

⁷¹ Del Chicca 2004., 337.

cistern (as distinct from a settling tank, which is a *piscina limaria*).⁷²

Wilson se dijelom oslanja i na tezu prije rečenog Bruuna, koji je sugerirao da se pod *castra* podrazumijeva: "... some sort of fountain, cistern or *castellum* ... it cannot be regarded as implausible that another category of 'public water posts'⁷³. Evans je takvu mogućnost odbacio iz prilično teško shvatljive logike: "Even more problematic is the use of the term to indicate a 'local cistern', if *castra* were supplied through *castella*: we would expect the diminutive form to indicate the smaller reservoir or tank, not the larger one within distribution net."⁷⁴ Wilson je u svom radu pokazao da *castella* ne moraju nužno biti velike zapremine, već su arheološki potvrđeni primjeri zapremina od nekoliko kubičnih metara. S druge pak strane, tumači on da su akumulacijski spremnici (*castra*), mogli biti i zapremine koja je mogla dosezati nekoliko stotina tisuća kubičnih metara vode.

Wilson potom izražava sumnju u to da se vojni termin *castellum* mogao koristiti za označavanje vodospreme, ukoliko nije postojao termin za vodospremu kao *castra*, budući da je uporaba deminutiva u tom slučaju nelogična: "There is no other readily understandable reason to call a distribution tank a *castellum*; it does not look or act in any way like a fort."⁷⁵ On potom postavlja pitanje, zašto se termin *castra* rabi u značenju vodospreme, a kao odgovor, nudi dvije mogućnosti. Prva je, da je to možda zbog masivnosti vodospreme, a kao drugu navodi moguće paralele između značenja akumulacije vode i smještaja vojnika: "... perhaps, especially, the use of *castra* for an overnight marching camp suggested a metaphorical transference to the overnight storage function of a reservoir."⁷⁶

Wilson potom nudi arheološke dokaze da bi potvrdio svoju tezu da su se takve vodospreme punile noću, kad je bila manja potreba za vodom, te se potom ona koristila preko dana za potrebe puka, a time je bila osigurana dovoljna količina za javne građevine da tijekom dana ne dođe do nestašice. Na kraju zaključuje: "In the present state of our knowledge, a specialised use of the word *castra* to mean reservoir cisterns makes at least as much sense as trying to find enough separate barracks or 'camps' for military or other associations to make up Frontinus' total of 18."⁷⁷

⁷² Wilson 2007., 440.

⁷³ Bruun 1991., 253; u: Wilson 2007., 440, n. 7.

⁷⁴ Evans 1994., 10-11, n. 44; u: Wilson 2007., 440, n. 8.

⁷⁵ Wilson 2007., 440.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid., 442.

Valja ipak ovdje uzeti još neke stvari u obzir. Prvo, ne može se sa sigurnošću uzeti u obzir točan broj *castra*.⁷⁸ Drugo, a kako je lijepo primijetila i Del Chiccova, *castra* se javlja jedino u navedenoj particiji distribucije vode, u paragrafima LXXVIII–LXXXVI, a prema njezinim riječima, radi se o prijepisu iz Frontinu dostupnih spisa koji su sadržavali te podatke. Da se radi o prijepisu, može se vidjeti iz LXXXVII 1: *Haec copia aquarum ad Nervam imperatorem usque computata ad hunc modum describebatur*. Iako Frontin nije jasno napisao da je podatke prepisao, logičnim se to nameće, jedino ostaje pitanje izvora: radi li se o Agripinim komentarima, ili podacima iz nešto potonjih vremena⁷⁹. U ostatku teksta nikad ne stoji *castra*, već uvijek *castellum*. Sukladno bi se tomu dalo postaviti pitanje zašto je Frontin ostavio taj termin, prepisujući podatke, ukoliko je on bio, da tako kažem, problematičan po značenju. Može se zaključiti da je Frontinu taj termin bio jasan i da nije bilo potrebe mijenjati ga u, npr. *castellum*.⁸⁰ Treće, no nikako manje važno, jest značenje termina *castra* (*castrum*) gledano etimološki. Ernout-Meillettev rječnik kaže ovako: “**castrum** - retranchement, lieu fortifié. ... Il semble avoir désigné d’abord une propriété gardée ou retranchée. ... Le sens ancien est peut-être ‘separation, ce qui sert à séparer’ et il y aurait parenté avec castro, castrare. ... **castellum**: 1° forteresse, camp fortifié; 2° château d’eau.”⁸¹ Posebno je zanimljivo kako se u istom rječniku tumači glagol *castrare*: “... dénomiatif de **kastro-m* ce qui sert à couper”⁸². Iz Waldeova pak rječnika valja izdvojiti ovo: “**castrum** - mit Wall und Graben umgebenes Lager, **castellum** - kleineres Lager; Befestigung; auch Sammelbecken bei Wasserleitungen (Wasserschloß). ... abgeschnittener Lagerraum oder locus ad segregandum instructus (Thes.).”⁸³ Nije zgoroga dodati i ono što kaže Pokorny govoreći o prajezičnom korijenu *kes-: “to cut, schneiden... castrum – encampement, as abgeschnittenes Stück Land. ... *kastrom – schneidewerkzeug.”⁸⁴

Gledano, dakle, s aspekta prvotnog značenja, lako je moguće da je Frontin termin *castra* upotrijebio kao specijalni, tehnički

⁷⁸ Cf. kritički aparat, Kunderewicz 1998., 35: duo<devig>inti <qui>nariae? *Krohn* ducentinariae C ducentenarie AE

⁷⁹ Možda iz Klaudijeva vremena, kad su u pogon pušteni akvedukti Klaudija i Novi Anion?

⁸⁰ Moglo bi se pretpostaviti da mu taj termin možda i nije bio jasan pa ga je, prepisujući, ostavio u izvornom obliku. No, ta mi se mogućnost ne čini odveć logičnom: Frontin očito dobro poznaje problematiku akvedukata, unatoč mogućim opservacijama koje bacaju sumnju na to.

⁸¹ DELL, 185sq.

⁸² DELL, 185.

⁸³ LEW, 139.

⁸⁴ Pokorny 2007., 1717.

termin, u značenju velike, rezervne vodospreme. Sumnje, ipak, i dalje ostaju.

Zaključak

U leksiku se nalazi zamjetan broj stručnih termina, bilo da se radi o specifičnom, ‘vodovodnom’ značenju pojedinih općih imenica, ili o riječima koje se nalaze isključivo kao takvi tehnički termini. Odnose se na građevinske radove na akveduktima (kaptacija, trasiranje, popravci i sl.), na dijelove akvedukata (cjevovodi, nosive konstrukcije, spremnici i dr.), na isporuku vode, njezin tok i prekid dotoka, na razne majstore potrebne za gradnju i održavanje, na kapacitete akvedukata. Ima termina i iz jezika prava i financija, što je razumljivo, budući da su te grane bile izravno vezane za vodoopskrbu.

Posebna je vrijednost leksika zbog hapaksa na koje se nailazi, odnosno riječi koje su inače rijetke ili slabo zastupljene u drugim autorima, a jednako tako i zbog termina koji se s većom ili manjom sigurnošću mogu ubrojiti u jezik ili čak žargon struke. Od toga pak daleko čestotnošću prednjači petica, odnosno mjere i profili cijevi općenito. Doista je teško razumljivo zašto Frontin toliko inzistira na cijevima i profilima, ukoliko se drži teze da je tekst namijenjen suženijem krugu publike (npr. senatorima, ili općenitije ‘školovanom’ plemstvu). Međutim, upravo tolika frekvencija termina za koji je vrlo izgledno da je iz žargona struke, kao i da je bio po svojoj ‘razumljivosti’ dostupan najširem sloju stanovništva, ukazuju na posve suprotno po pitanju publike, odnosno, pokazuju koji su po Frontinovu ‘praktičnom rimskom svjetonazoru’ bili osnovni principi vodoopskrbe s kojima je svatko mogao (i trebao) biti upoznat. Kad se pribroje još tomu termini i hapaksi, za koje je izgledna uska njihova veza s vulgarnim latinitetom, može se zaključiti da je i po pitanju leksika Frontin svoj tekst pisao za najširi sloj čitatelja – čitatelja ‘stručnjaka’ i čitatelja ‘laika’.

SUMMARY

The paper elaborates Frontinus’ lexicon in *de aqu.* in entirety and in one place, including all the previously researched individual specificities, as well as the ones that have so far not been recognised or published, taking in account the overall situation with the vocabulary used in his monumental record on the water supply of the city of Rome. The paper deals with a noticeable number of professional terms, whether referring to specific, ‘water-supply’ meaning of particular words, or the ones that are exclusively found as such professional terms, finding a special value of the lexicon also in hapax legomena which are

encountered. These terms refer to the construction works on the aqueducts (captation, tracing, repairs and similar), to the parts of the aqueduct (pipelines, bearing constructions, containers and other), to the distribution of water, its flow and disruption of flow, to the different workers necessary for the construction and maintenance, to the aqueduct's capacities. The terms from the language of law and finance appear which is understandable since these fields were directly connected to the water supply. Taking into consideration Frontinus' insistence on pipes and their profiles, the author offers a possible explanation for such an insistence, which could help enlighten the question of the audience and readers of his commentary.